

SAFER GRBIĆ¹

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Republika Hrvatska

IZLAGANJE KANTOVE KRITIKE RACIONALNE TEOLOGIJE KAO PRILOGA TEZI O NESUVISLOSTI RELIGIJSKIH SUKOBA

Sažetak: Koji značaj ima Kantova kritika metafizike i posebice jedna kritika *racionalne teologije* u kontekstu pitanja nesuvislosti *religijskih sukoba*? Upravo, glede toga odnosa, u ovomu radu će biti razmatrana kratka povijest mišljenja jednoga fenomena imenovanoga kao *racionalna teologija*, potom će biti u tomu kontekstu razmatrano Kantovo pretkritičko djelo i docnije izlaganje jedne kritike *racionalne teologije*, a sve u kontekstu dovođenja u pitanje odnos pobrojanoga s *religijskim sukobima*. Hipoteza ovoga rada se ogleda u dokazivanju odnosa između Kantove kritike *racionalne teologije* i ideje nesuvislosti *religijskih sukoba* na način da se nesuvislost *religijskih sukoba* temelji zapravo u rezultatima Kantovoga kritičnoga: nemogućnosti uspostave *ontologijskog*, *kozmozijskog* i *fizikoteologijskog* ili *teleologijskog* dokaza za egzistenciju religijske ideje Boga na nivou objektivnosti, izvjesnosti i znanja. Dakle, naposljetku, a shodno rezultatima Kantovoga glavnog djela *Kritik der reinen Vernunft*: zašto uopće ozbiljivati *religijske sukobe* kada ne možemo objektivno dokazati egzistenciju religijske ideje Boga – zbog koje se sami religijski sukobi po svojoj definiciji i ozbiljuju!?

Ključne riječi: spoznajna teorija, teologijska epistemologija, racionalna teologija, Immanuel Kant, religijski sukobi, triplet, objava, razum, srce

---

¹ E-mail adresa autora: safegrbic@hotmail.com

1.0. KRATKA POVIJEST MIŠLJENJA JEDNOGA FENOMENA IMENOVANOGA KAO RACIONALNA TEOLOGIJA²

Religijski sukobi – kao sukobi prevalvirajućeg karaktera nakon *moderne* – odvijaju se unutar jednog *religijskog entiteta* za razliku od predominantnih *sukoba religija* – kao sukoba različitih religijskih entiteta – koji su obilježili tijek povijesti. Ipak, *religijski sukobi* nisu nastali izvorno tek sa *modernom*: negoli od čina objektivizacije subjektivno dostatnih vjerovanja gdje su *religijski sukobi* vođeni kroz *religijsku literaturu* do institucionaliziranja *religijskih institucija* gdje su *religijski sukobi* poprimili obličje mortalnosti.³ Povijest *religijskih sukoba* u tomu kontekstu počinje pitanjem *spoznajne teorije* kao primordijalnim oblikom *teologijskih epistemologija*, naime. *Teologijska epistemologija* – koja se očituje primarno u epistemologiji *fundamentalne teologije*, epistemologiji *racionalne teologije*, epistemologiji *spiritualne teologije* i/ili *rubnim teologijskim epistemologijama* – tijekom *povijesti religija* davala se na različite načine i u svojim počecima svakako primordijalno.⁴ Upravo takva primordijalnost iz pozicije suvremenosti je vidljiva u ranoj *religijskoj literaturi* u raspravama o odnosu tripleta: *objava* – *razum* – *srce*.⁵ Kada govorimo o primordijalnosti *spoznajne teorije* i suvremenom viđenju *teologijske epistemologije* tada zapravo *spoznajnu teoriju* razumijevamo kao teoretiziranje na području principa o mogućnosti jednog načina spoznaje, dok samu *epistemologiju* razumijevamo kao nastojanje znanstvenog ekspliciranja produkata same

---

² *Kratka povijest mišljenja jednoga fenomena imenovanoga kao racionalna teologija* nastala je kao rezultanta studentskih uporednih proučavanja povijesti filozofije u kontekstu odnosa antičke filozofije i kršćanske skolastike, pa sve do raskola Svetog Rimskog Carstva. Budući da su studentske bilješke sačinjene samo u osnovnim tezama za interne potrebe preglednosti povijesti mišljenja, ovdje su predmetne bilješke kontekstualizirane i skraćene za potrebe ovoga eseja, a nekoliko godina kasnije od njihovih priređivanja.

³ Usp. Bartov O., Mck P. (2010). *In God's Name: Genocide and Religion in the Twentieth Century*. Brooklyn: Berghahn Press.

⁴ Vidjeti: Grbić, S. (2018). Mišljenje religijskih sukoba kao sukobljavanje epistemologija. *Theoria* vol. 4 no. 4, str. 5-38.

⁵ Usp. Gascón, A. (2007). *Reason, Revelation, and Faith of the Heart*. Dayton, Ohio: NACMS.

spoznajne teorije nekog religijskog entiteta što se javlja u obličju *teologije*, pa stoga u ovom kontekstu i govorimo o *teologijskoj epistemologiji*.

Na tomu tragu *povijest religija* ukazuje na različne kombinatorike spomenutog tripleta, a predmetne varijacije u *spoznajnoj teoriji* odvijale su se primjerice kroz pitanje odnosa *razum – objava – srce* na način da je dovoljan samo *razum* ili da je dovoljna samo *objava* ili da je dovoljno samo *srce* ili da su *razum* i *objava* i *srce* identitarni ili da je neophodno na prvo mjesto u *spoznajnoj teoriji* staviti *objavu*, a potom *razum* ili prvo staviti *razum*, a potom *objavu* ili prvo staviti *razum*, a potom *srce* ili prvo staviti *srce*, a potom *razum* ili prvo staviti *srce*, pa *objavu* ili [...] ⁶

I, predočavajući samo dio mogućih odnošaja *objava – razum – srce* uviđamo evidentno poprište dijalektičkih sukoba, a stoga što se kombinatorikama glede ovoga pitanja od strane *religijskih autoriteta* ne nazire konačnica. Na tomu tragu, *povijest religija* ukazuje na mnoštvo škola mišljenja proizišlih iz takvoga stanja stvari: primjerice u jevrejskom društvu *rabanite* i *karaite*, u kršćanskom društvu *franjevce* i *dominikance*, u muslimanskom društvu *mu'atezile*, *maturidije*, *ešarije*, *isna-ašerije* [...] ⁷ Kada se nakon svih mogućih kombinatorika gore spomenutih odnosa postuliraju i takva određenja *spoznajne teorije* da se uzima samo neki dio *objave* na ovaj ili onaj način ili *razuma* ovako ili onako ili *srca* pod ovim ili onim uvjetima, tada se legitimno postavlja pitanje o suvislosti *spoznajne teorije* onih koji pretendiraju na vječite istine: no, ovaj rad nema pretenzije ulaziti u teologijske rasprave, negoli prirediti filozofijsku analizu problema *racionalne teologije*.

I, u ovom kontekstu vrijedi napomenuti, naposljetku: *povijest religija* ukazuje kako od primordijalnih *religijskih sukoba* među samim *religijskim autoritetima* – koji su se odvijali putem *religijske literature* glede pitanja spomenutoga tripleta unutar *spoznajne teorije* – ozbiljenje *religijskih sukoba* poprimilo je mortalne posljedice onoga trenutka kada su *religijski*

---

⁶ Usp. Wainwright, W. J. (2016). *Reason, Revelation and Devolution*. New York: Cambridge University Press.

⁷ Usp. Cabezón, J. I. (1998). *Scholasticism: Cross-Cultural and Comparative Perspectives*. Albany: SUNY Press.

autoriteti zasnovali *religijske entitete* na nekoj od *teologijskih epistemologija*, a osobito nakon institucionaliziranja *religijskih institucija* sa sustavnim *teologijskim naukom*: osnivanjem *religijskih institucija* sa svim onim što podrazumijevaju *religijske institucije* – oni koji su zastupali nauku drugačiji od nauka koji je zastupala *religijska institucija* bivali su ubijani, protjerivani ili u najboljem slučaju zabranjeni kroz *index librorum prohibitorum*.⁸

Napose, kao prevalvirajuća *teologijska epistemologija* različitih *religijskih institucija* na horizontu Zapada daje se epistemologija *racionalne teologije* – njezina kritika ozbiljena u djelu *Immanuela Kanta* u ovomu kontekstu ima se za dokazati kao prilog tezi o nesuvislosti *religijskih sukoba*.

2.0. PROEMIUM JEDNOJ KRITICI RACIONALNE TEOLOGIJE

Budući da je na horizontu Zapada tijekom povijesti mišljenja predominantnu ulogu zauzimala epistemologija *racionalne teologije* na kojoj su se zasnivali *religijski entiteti* i koja je uopće bila temeljni supstrat sustava *teologijskog nauka* različitih *religijskih institucija*, nije niti za čuditi što je *Immanuel Kant* u svojem glavnome djelu upravo sačinio eksplikaciju jedne *kritike racionalne teologije*.

Svakako, *Kant* se nije bavio samo kritikom *racionalne teologije* negoli u ovomu kontekstu *metaphysica-om specialis* u cjelini, no *racionalna teologija* kao neraskidivi dio srednjovjekovne metafizike iznašla je posebno mjesto u *Kantovom* kriticizmu. Ipak iz pozicije suvremenosti možemo kazati da, iako *Kant* u svojim internim prepiskama daje naznake kako svoje glavno djelo piše prvenstveno zbog kritike *racionalne kozmologije*,⁹ i kritika *racionalne kozmologije* i kritika *racionalne psihologije* svoju nemogućnost utemeljenja nalaze upravo u opskurnom stanju stvari proizišlih iz sustava *racionalne teologije*. Drugim riječima: *religijske institucije* koje su temeljene na *racionalnoj teologiji* diktirale su način mišljenja i *racionalnoj kozmologiji* i *racionalnoj psihologiji* kao sastavnica *metaphysica-e specialis*. U tomu

⁸ Usp. Del Val, M. (1938). *Index librorum prohibitorum, SS.MI D. N. PII PP. XI iussueditus*. Vatikan: Typis Poliglottis Vaticanis.

⁹ Usp. Kant, I. (2000). *Latinska djela*. Zagreb: Hrvatski studiji.

kontekstu kao proemijum jednoj kritici *racionalne teologije* trebalo bi proučiti i *Kantova* djela iz ranog, pretkritičkog i metafizičkog perioda, kao i perioda desetogodišnje šutnje u kojima možemo iznaći pretpostavke za Kantov budući kriticism.

Uvjetno rečeno, proučavajući Kantov opus u cijelosti možemo nazrijeti u njegovim djelima objavljenim prije glavnoga djela *Kritik der reinen Vernunft* razumijevanje spram epistemologije *fundamentalne teologije* kada primjerice kaže da „može se, dakle, prihvatiti mogućnost imaterijalnih bića bez zabrinutosti da bude osporavana, iako bez nade da se ta mogućnost može dokazati umnim razlozima“¹⁰, što zastupnici *fundamentalne teologije* u svojim djelima upravo i tvrde, ali s druge strane iskazuje posebnu kritiku epistemologije *spiritualne teologije* čije zastupnike naziva *budnim sanjarima* i kritiku racionalne teologije čije zastupnike naziva *sanjarima uma*. Dakle, u kontekstu postavljenoga stanja stvari, *Kant* u svojem metafizičkom periodu zastupa tezu kako možemo prihvatiti postojanje nekih metafizičkih entiteta dočim ne možemo dokazati njihovo postojanje kao objektivno, a napose s druge strane žestoko kritizira sljedbenike *spiritualne teologije* nazivajući ih *sanjarima osjetilnosti* kojima se sve svodi na namaštavanja: „onaj koji se u budnom stanju udubljuje u izmišljotine i himere, koje izlaže njegova uvijek plodna uobrazilja, toliko da se malo obazire na zamjedbe osjetila, koje su mu sada ponajvećma prilagođene, biva s pravom nazvan *budnim sanjarom* [...] Od *budnih sanjara* su prema tome sasvim različiti *vidovnjaci*, ne samo po stupnju nego i po vrsti. Jer oni referiraju u budnom stanju i često pri najvećoj životnosti drugih zamjedbi zamjećuju izvjesne predmete među vanjskim drugim stvarima koje zaista oko sebe zamjećuju“¹¹ i sljedbenike racionalne teologije kada kaže: „svi sudovi kao što je sud da moja *duša* ili druga bića svoje vrste pokreću tijelo, nisu ništa više nego izmišljotine. I ona nije ni izbliza tako vrijedna kao što su one u prirodnim znanostima, koje se zasnivaju na hipotezama. U

---

¹⁰ Kant, Schelling, Schopenhauer. (2008). *Ogledi o vidovitosti* [Kant: Snovi jednog vidovnjaka protumačeni snovima metafizike]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 20.

¹¹ Ibid, str 44 – 45.

njima se ne izmišljaju nikakve osnovne snage, nego se one koje se već poznaju iskustvom samo povezuju na način primjeren pojavama. I njihova se mogućnost mora moći u svako doba dati dokazati.¹² Ipak, u metafizičkom periodu, nakon kritike sljedbenika *spiritualne teologije* kao *sanjara osjetilnosti* Kant ponajviše kritizira sljedbenike *racionalne teologije* koje naziva *sanjarima uma*, a da bi u svojem glavnome djelu *Kritik der reinen Vernunft* uz kritiku *racionalne kozmologije* i kritiku *racionalne psihologije* posebno se pozabavio upravo pitanjem jedne kritike *racionalne teologije*. Stoga kada ovdje govorimo o *Kantovoj* kritici *racionalne teologije* prvashodno uvijek govorimo o njegovoj kritici u djelu s kojim otpočinje njegov kritički period: *Kritik der reinen Vernunft*, a sve što je Kant prethodno pisao o problemu *racionalne teologije* u ovom kontekstu držimo za proemijum.

Uzredno: ono što je zamjetno u kontekstu *teologijske epistemologije* i *Kantovog* kritičkog perioda jeste sljedeće: Kant nakon kritike *spiritualne teologije* u metafizičkom periodu više nigdje ne problematizira nastojanja sljedbenika *spiritualne teologije*, a što je fenomen kojega bi se trebalo zasebice problematizirati na drugome mjestu. Naime, Kant u svojem glavnome djelu zanima se samo i isključivo za kritiku *racionalne teologije* i tek uzredno u kontekstu kritike *racionalne teologije* spomene metodologiju dokazivanja koja bi uvjetno rečeno odgovarala epistemologiji *fundamentalne teologije*, dočim o *spiritualnoj teologiji* ne može se iznaći niti riječi. Iako zanemaruje *spiritualnu teologiju* i *sanjare osjetilnosti* u svojem glavnome djelu, glede pitanja epistemologije *fundamentalne teologije* Kant je dosljedan – od pretkritičkog, preko metafizičkog, pa čak i u kritičkom periodu kada primjerice u svojem glavnome djelu kaže: „ako bi neki čovjek i bio ravnodušan prema moralnim pitanjima zbog nedostatka dobre naravi [...] on mora dokazati nemogućnost i Boga i budućeg života, a toga se sigurno ne može poduhvatiti niti jedan uman čovjek“.¹³ Dakle, uvjetno rečeno, Kant prihvata stavove sljedbenika

---

¹² Kant, Schelling, Schopenhauer. (2008). *Ogledi o vidovitosti* [Kant: Snovi jednog vidovnjaka protumačeni snovima metafizike]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 77.

¹³ Kant, I. (1976). *Kritika čistog uma*. Beograd: BIGZ, str 493.

fundamentalne teologije koji se ne bave dokazivanjem religijske ideje Boga putem razuma negoli religijsku ideju Boga razumijevaju kao subjektivno vjerovanje, dok s druge strane dokazuje nemogućnost jedne *racionalne teologije* na kojoj su se zasnivale i zasnivaju se većinskim dijelom *religijske institucije* na horizontu Zapada nastojeći od vjerovanja načiniti logički utemeljenu znanost i pretendirajući stavljanje *teologijskog nauka* na viši položaj izvjesnosti od matematike i prirodne znanosti. I, takav odnos religijskih autoriteta pobuđuje *religijske sukobe* i na tomu tragu *Kantovu kritiku racionalne teologije* upravo možemo čitati kao prilog tezi o nesuvislosti *religijskih sukoba*.

3.0. KRITIKA RACIONALNE TEOLOGIJE U GLAVNOM DJELU I. KANTA

Ovdje – bez prethodnog uvođenja u sadržaj koji prethodi jednoj kritici *racionalne teologije* u glavnome djelu Immanuela Kanta oslovljenom kao *Kritik der reinen Vernunft* – bit će predočena kritika *ontologijskog dokaza, kozmologijskog dokaza i fizikoteologijskog ili teleologijskog dokaza* za egzistenciju religijske ideje Boga unutar jedne kritike *racionalne teologije*.

3.1. Nesuvislost ontologijskog dokaza za egzistenciju Boga

Ontologijski dokaz za egzistenciju Boga mogli bismo označiti kao pokušaj racionalnog bogoopravdanja koji je iznesen među prvim iznesenim dokazima u povijesti *racionalne teologije*, a koji je imao za cilj na jedan uvjetno rečeno racionalan i sustavan način odgovoriti na pritužbe onih koji su negirali religijsku ideju Boga kao nešto zbiljski egzistentno. Nakon što je *Tales* napustio epistemologiju antičke Grčke koja se zasnivala na mitologijskim slikama svijeta, krenuvši jednim racionalnim putem odgovoriti na pitanja koja su prožimala svijet antike, sljedbenici racionalnog načina mišljenja nisu željeli vraćati se natrag u mitologiju s nametanjima religijske ideje Boga. Naime, metoda racionalnog promišljanja religijske metafizike nije bila odveć nepoznata u antici, stoga što je tek *Filon Aleksandrijski* kao pripadnik jevrejskog društva tumačio Sveti tekst i/ili

Objavu na takav način da je tražio razumska opravdanja za tvrđenja sadržana u sustavu *teologijskog nauka* judaizma, a sve kako bi približio jevrejska religijska učenja antičkom svijetu.

Upravo, religijska ideja Boga koja se antičkom načinu mišljenja pričinjavala kao misao zasnovana na pređašnjim mitologijama i postignućima u religijskim nastojanjima *Filona Aleksandrijskog* bili su povod da *religijski autoriteti* iznesu jedan *ontologijski dokaz* za postojanje religijske ideje Boga sa tendencijom da bude takav da bi ga svi morali prihvatiti. *Anselmo Kanterberijski* bio je prvi koji se suprotstavio bezuspješnim pokušajima njegova prethodnika *Ivana Skota Eriugene* koji je nastojao opravdati postojanje Boga, ali čije učenje je sadržavalo mnoštvo mističkih, mitoloških i magijskih elemenata zbog čega *ontologijski dokaz* koji je iznio *Anselmo Kanterberijski* jeste prvi značajniji pokušaj racionalnog bogoopravdanja.¹⁴

Ontologijskim argumentom željelo se odgovoriti onima koji negiraju religijsku ideju Boga i određuju je kao nespoznatljivu razumom na takav način što će se ontologijskim argumentom sustavno predočiti metoda dokazivanja postojanja religijske ideje Boga kroz odnošaje Svetog teksta i/ili Objave i razuma. Iako, pokušaj uspostave racionalne metode za opravdanje postojanja Boga prvotno je imao za cilj predočiti razumski prihvatljive razloge bogoopravdavanja, docnije će se ova metoda prenijeti na cjelokupnost pitanja koja se predmeću pred religijsku metafiziku, a na koja je metafizika nastojala odgovoriti još od *Aristotelovog* projekta sustavnog pristupa metafizici kao prvoj filozofiji.¹⁵ Dakle, mističko-(novo)platonistički pokušaji *Ivana Skota Eriugene* temeljeni na panteizmu *Pseudo-Dionizija Areopagita* bili su nada *religijskih autoriteta* na početku nastojanja da se odgovori onima koji su negirali religijsku ideju Boga, ali budući da *Eriugena* usvajajući mističke elemente u dokazivanjima nije uspio u svojim nastojanjim, a potpao je pod *ustanovu anateme* od strane *religijske institucije* rimokatoličkog kršćanstva i sustavni pokušaj *Anselma Kanterberijskog* se prihvatio kao vrhunac mogućnosti razumskog odgovaranja na negiranje

---

¹⁴ Usp. Porobija, Ž. (1995). Ontološki dokaz za postojanje Boga. *Biblijski pogledi* 3 (2), str. 107–137.

¹⁵ Usp. Tatakis, V. (2002). *Vizantijska filosofija*. Nikšić: Jasen.

religijske ideje Boga.¹⁶ *Ontologijski dokaz* je odmaknuo se od svih predašnjih misticizama koji su bili prevalvirajućeg karaktera u ranim pokušajima opravdanja religijske ideje Boga na horizontu Zapada, te je nastojanje da se mistika ostavi po strani izrodilo novi pokušaj predočavanja kompatibilnosti razuma i Svetoga teksta i/ili Objave.¹⁷

Konačno, *ontologijski argument* se zasniva na izvođenju postojanja Boga iz samoga pojma Boga jer ukoliko Bogu kao takvom ne bi pripadalo postojanje izvan pojma tada niti sam pojam ne bi mogao postojati – budući da se ideja Boga nalazi u mišljenju, prema riječima *Anselma Kanterberijskog*, iz toga proizlazi postojanje Boga i izvan mišljenja, dakle u samoj zbilji jer ukoliko Bog ne bi postojao u samoj zbilji onda ne bi bilo moguće da Bog bude sadržaj mišljenja i ne bi mogao biti religijska ideja, uopće. Sukladno ovako postavljenome *ontologijskom dokazu* za postojanje Boga proizlazi da sve što postoji u mišljenju nužno mora imati egzistenciju i izvan mišljenja stoga što ne bi moglo biti sadržaj mišljenja ukoliko kao takvo ne postoji u zbilji. Sama ideja Boga ukazuje na biće od kojega se ne može zamisliti ništa savršenije i veće, te da kao takvo se nalazi u mišljenju i onih koji negiraju religijsku ideju Boga jer samo takvo jedno savršeno biće i mogu zamisliti. Samo negiranje religijske ideje Boga upućuje da oni koji je negiraju u svojem mišljenju posjeduju ideju Boga što ukazuje da Bog mora postojati jer ukoliko ne bi postojao ne bi mogao biti sadržaj njihova mišljenja. Ukoliko se religijskoj ideji Boga u mišljenju kao savršenom i

---

¹⁶ Usp. Bloch, D. (2007). *Aristotle on Memory and Recollection: Text, Translation, Interpretation, and Reception in Western Scholasticism*. Leiden: Brill Academic Publishers.

¹⁷ Govor o *ontologijskom dokazu* kao dokazu *Anselma Kanterberijskog* nameće se u ovom kontekstu kao takav shodno predominaciji *religijskih autoriteta* koji su zastupali *racionalnu teologiju* imajući višestoljetnu institucionaliziranost *religijske institucije* rimokatoličkog kršćanstva utemeljenje na *racionalnoj teologiji* u odnosu na sljedbenike *racionalne teologije* u drugim religijama. *Anselmo Kanterberijski* postao je crkveni otac, dok *Filon Aleksandrijski*, koji je bio pripadnik jevrejske zajednice, nije imao značajnija fundiranja u sustavu *teologijskog* nauka bilo koje škole judaizma, ili primjerice u islamu sljedbenici *racionalne teologije* koji su uspješno institucionalizirali *religijsku instituciju* utemeljenu na *racionalnoj teologiji* nepuno jedno stoljeće.

najvećem biću oduzme postojanje u svijetu, tada zapravo to savršeno i najviše biće ne bi moglo biti savršeno zbog izostanka postojanja, a što je nemoguće. Tako, *Anselmo Kanterberijski* ustanovljuje da postoji biće od kojega se ništa veće ne može zamisliti i kao takvo sadržano je u mišljenju kao i svijetu.¹⁸ Najkraće rečeno, takvo razumijevanje dokaza za postojanje Boga se naziva *ontologijskim* i iako je koncipirano tako da bude razumljivo i običnome puku, ono predstavlja prvi sustavno racionalan pristup bogoopravanju na kojemu se docnije zasnivala mnogobrojna *religijska literatura* koja je imala za cilj detaljnije objasniti *ontologijski dokaz* i sustavnije ga urediti. Tako usredsređen *ontologijski argument* očekivano je zadobio mnoštvo prigovora koji su izloženi još u vremenu *Anselma Kanterberijskog* nakon čega je *Kanterberijski* pisao nova djela kao odgovori na prigovore, ali njegovi odgovori nisu bili dostatni da prigovori za *ontologijski argument* budu okončani negoli su izlagani tijekom cjelokupne povijesti mišljenja gdje posebno mjesto zauzima *Immanuel Kant* u svojem djelu *Kritik der reinen Vernunft*.

Naime, u prekritičkom periodu *Kant* zastupa tezu o nemogućnosti jednog *ontologijskog dokaza* za egzistenciju Boga gdje se egzistencija stvari izvodila iz samoga pojma stvari, stoga što je nemoguće egzistenciju izvoditi iz pojma zbog čega *Kant* se u potpunosti protivio mogućnosti obrazovanja jednog takvog dokaza. U *Kantovom* metafizičkom periodu, kao i njegovom kritičkom periodu koji je uslijedio nakon perioda poznatog kao *desetogodišnja šutnja*, od presudne važnosti glede pitanja epistemologije jeste razumijevanje iskustva, pa tako *Kant* odbacuje za moguće izvoditi u iskustvu nešto što je po svojoj prirodi izvan mogućnosti svakog iskustva nego je sadržano u mišljenju – kada govorimo o egzistenciji bilo čega uvijek potvrdu te egzistencije tražimo u iskustvu i kada govorimo da nešto postoji uvijek takvu tvrdnju izričemo na osnovu iskustva. Dakle, iskustvo kao centralni pojam *Kantove* epistemologije jeste određujuće u pitanju da li nešto jeste egzistentno ili nije egzistentno, a što je *Kant* osobito pokazao u kritičkom periodu gdje u djelu *Kritik der reinen Vernunft* u poglavlju jednog nauka *Transcendentalne analitike* određuje da samo ono što je u području iskustva može biti sadržaj saznanja. Budući da religijska ideja Boga nije

---

¹⁸ Usp. Kanterberijski, A. (1997). *Proslogion*. Zagreb: Demetra.

sadržana u iskustvu, iz toga proizlazi da religijska ideja Boga ne može biti dokaziva kao drugi sadržaji iskustva, nego ona ostaje daleko od mogućeg dokazivanja na takav način govoreći o nemogućnosti jednog *ontologijskog dokaza* koji bi se temeljio na postavkama koje je ustanovio *Anselmo Kanterberijski* i na kojima se *ontologijski dokaz* docnije kroz povijest mišljenja na horizontu Zapada razvijao.¹⁹ Ovakvo *Kantovo* pobijanje *ontologijskog dokaza* i njegovo zanimanje za metode *racionalne teologije* uvjetovalo je docnija zanimanja za *ontologijski dokaz* glede pitanja egzistencije Boga od gotovo svih značajnijih mislitelja, a među posljednjima koji je pokušao osporiti *Kantove* argumente i dati prigovor bio je *Alvin Plantinga* koji u svojim nastojanjima ipak umnogomu nije uspio.²⁰

Napose, opovrgavanjem mogućnosti jednog *ontologijskog dokaza* za egzistenciju Boga *Kant* nije negirao postojanje Boga, nego je ukazao da „iako se egzistencija izvan ovoga polja ne može oglasiti za potpuno nemoguću, ipak je ona jedna pretpostavka koju ne možemo opravdati“²¹. Na taj način ukazao je da je *ontologijski dokaz* nemoguć stoga što nije moguće na razumskim osnovama dokazati egzistenciju religijske ideje Boga, ali s druge strane nije moguće niti negirati je. *Kant* na jednom mjestu kaže da je ideja Boga tako velika da su riječi, brojevi i sva naša nastojanja nedovoljni da je opišu, a kamoli da je dokažu racionalnim načinom mišljenja.

3.2. O nemogućnosti utemeljenja kozmologijskog dokaza za egzistenciju Boga

Na samome početku postavljanja pitanja o *kozologijskom dokazu* za egzistenciju Boga neophodno je ukazati na antinomije čistoga uma koje se javljaju kao suprotstavljanje jedne teze naspram antiteze koja je obrazovana kao negacija prvotno postavljene teze gdje se teza kao i antiteza javljaju izvan svake moguće granice iskustva pretendirajući da budu izložene u

---

¹⁹ Usp. Kant, I. (1976). *Kritika čistog uma* [predgovor: Veljko Korać, preveo: Nikola Popović]. Beograd: BIGZ.

²⁰ Usp. Plantinga, A. (1974). *The Nature of Necessity*. Oxford: Clarendon Press.

²¹ Kant, I. (1976). *Kritika čistog uma* [predgovor: Veljko Korać, preveo: Nikola Popović]. Beograd: BIGZ, str 369-370.

području iskustvenosti. Pitanja koja nadilaze granice mogućeg iskustva kroz cjelokupnu povijest mišljenja nastoje se opravdati u iskustvu, na takav način želeći zadobiti znanstvenu objektivnost, gdje se zapravo ta navodna znanstvena objektivnost javlja kao krajnja subjektivnost, a ono što je moguće samo kao subjektivno želi se predočiti kao znanost jednaka logici ili matematici ili prirodnoj znanosti. Budući da su pitanja o kojima se raspravlja u ovom kontekstu izvan iskustva, postuliranje teze za neko pitanje sasvama izvjesno otvara prostor za formiranje antiteze koja će biti oprečna onomu što se postuliralo u samoj tezi i što se željelo predočiti kao krajnje znanstveno objektivno. Nije strana pojava kako se i svaka antiteza pojavljuje kao teza na osnovu čega se formira nova antiteza i takvo poprište dijalektičkih sukoba ne poznaje granice u koje treba omeđiti svoje proturječnosti, negoli svoje igrarije postavljaju prevalvirajućim u metafizici. Na tomu tragu, *Kant* zasniva jednu antitetiku kao puku suprotnost skupini dogmatskih tvrdjenja koja daleko od dokaza teze i dokaza antiteze zauzima položaj sveobuhvatnog razmatranja dijalektičkih sukoba upozoravajući na antinomičnost izvjesnih tvrdjenja.²²

I, s obzirom na primat četvrte antinomije za uvođenje u kritiku *racionalne teologije* i govor o nemogućnosti jednog *kozmijskog dokaza* za egzistenciju Boga, *Kant* navodi tezu da svijetu pripada nešto što je njegov dio ili kao njegov uzrok dok s druge strane istodobno se javlja antiteza koja se ogleda u tvrdjenju da u svijetu niti izvan njega ne egzistira biće koje je upravo nužno kao njegov uzrok. Teza kao i antiteza imaju određena tvrdjenja gdje se antiteza javlja kao oprečna tvrdjenju teze i ukoliko bi se izložili dokazi i teze i antiteze obje strane bi imale manje ili više uspješne argumente, te bi bilo nemoguće presuditi koja od dva ili više oprečnih stajališta zauzimaju stepen više izvjesnosti stoga što ovo pitanje kojim se četvrta antinomija bavi nadilazi granice svakoga mogućeg iskustva zbog čega je nemoguće argumentacije bilo koje od dvije ili više suprotstavljenih strana provjeriti u iskustvu. Svako ko bi krenuo u istraživanja izvjesnosti teze ili antiteze i ukoliko već unaprijed ne bi slijedio neki od izrečenih stavova, bio bi u prilici neprestano mijenjati svoju poziciju te smatrati

---

²² Usp. Kant, I. (1976). *Kritika čistog uma* [predgovor: Veljko Korać, preveo: Nikola Popović]. Beograd: BIGZ, str. 261.

izvjesnom tezu ili antitezu, pa ponovno tezu ili antitezu itd.²³ Na tomu tragu treba ukazati na povijest *kozmijskog dokaza* na horizontu Zapada i kazati kako uspostavitelj *kozmijskog dokaza* za egzistenciju religijske ideje Boga jeste *Toma Akvinski* koji je poricao mogućnosti jednog *ontolojskog dokaza* za egzistenciju Boga stoga što je držao kako je osjetilnost ono od čega u osnovi polazi svako saznanje i stoga nije za potrebno izlaziti van iskustva kao u dokazivanjima *Anselma Kanterberijskog* kako bi se došlo do bogoopravdanja. Ono što razlikuje *Tomu Akvinskog* od njegovih prethodnika, krenuvši od *Filona Aleksandrijskog* preko *Pseudo-Dionisija Areopagita*, pa i *Anselma Kanterberijskog*, jeste to što *Toma Akvinski* uzima u obzir iskustvo kada kaže da upravo iskustvo jeste jedini put u kojemu može da se kreće razum, a ne da se bavi pitanjima izvan područja iskustva.²⁴

Na tomu tragu, *kozmijski dokaz* je doživio svoju vrlo prijemčivost u religijskim krugovima među *religijskim autoritetima* zbog čega se razvijao u dva smjera od kojih je jedan dokaz iz *kauzalnosti*, a drugi dokaz iz *kontingencije*. *Kant* je pokazao kako oba dokaza su svodiva na jedan, a poznato je u povijesti *racionalne teologije* da su i mnogi *religijski autoriteti* ova dva dokaza svodili na po jedan objedinjavajući. Tako, *kozmijski dokaz* se ogledao u tezi kako sve što jeste slučajno mora imati i svoj uzrok da bi se cijeli niz uzroka vodio do prvoga uzroka ili u ovomu kontekstu *racionalne teologije* do samoga Boga. U svojemu pretkritičkom periodu *Kant* je uveliko bio sumnjičav spram *kozmijskog dokaza* za egzistenciju Boga, da bi u kritičkom periodu tvrdio kako je *kozmijski dokaz* za egzistenciju Boga samo gnijezdo pretjeranih dijalektičkih zahtjeva držeći kako osnovni stav *kozmijskog dokaza*, bilo da je riječ o dokazu iz *kauzaliteta* ili dokazu iz *kontingencije*, mora ležati u iskustvu i kako je prekoračivanje iskustvenosti besmisleno. Ono što je zanimljivo jeste da je *Toma Akvinski* za razliku od svojih prethodnika operirao pojmom iskustva, ali razvojnu liniju *kozmijskog dokaza* za egzistenciju Boga nije upravio

²³ Usp. Cornman, J. W., Lehrer, K., Pappas, G. S. (1992). *Philosophical Problems and Arguments: An Introduction*. Indianapolis: Hackett.

²⁴ Usp. Akvinski, T. (2005). *Izabrano djelo*. Zagreb: Globus.

spram iskustva nego je ipak prekoračio. Razlog prekoračivanja iskustva jeste u onome momentu kada se u iskustvu nije mogao pronaći taj prvi uzrok do kojega je vodio cijeli niz uzroka, zbog čega su *Toma Akvinski* i njegovi sljedbenici napustili iskustvo kako bi mogli postaviti religijsku ideju Boga kao krajnje nužnoga bića. *Toma Akvinski* je na sve moguće načine pokušao izbjeći *ontologijski dokaz* na kojemu je insistirao *Anselmo Kanterberijski* kako ne bi morao religijsku ideju Boga kao egzistenciju izvoditi iz pojma, ali upravo je prekoračivanjem iskustva uveo *ontologijski dokaz* u *kozmolgijski dokaz* za egzistenciju Boga zbog čega se *kozmolgijski dokaz* zapravo svodi na *ontologijski*.²⁵

Dakle, *Kantov* glavni i osnovni prigovor *kozmolgijskom dokazu* za egzistenciju Boga bez zadiranja u njegove pojedinosti jeste to što je u njemu na djelu napuštanje područja iskustva na koje se pozivaju *religijski autoriteti* glede ovoga dokaza za egzistenciju religijske ideje Boga i podvođenje *ontologijskog dokaza* za egzistenciju Boga pod *kozmolgijski dokaz* na način da se razvojna linija *kozmolgijskog dokaza* u iskustvu prekinula onoga trenutka kada se pretpostavila egzistencija na osnovu samoga pojma religijske ideje Boga. Ovdje, dakle u *kozmolgijskom dokazu*, pretpostavio se pojam jednog nužnog bića – u *racionalnoj teologiji* razumijevan religijskom ideja Boga – kao samorazumljiv, kao i da izvođenje egzistencije Boga iz pojma religijske ideje Boga predstavlja jednu apsolutnu nužnost.

3.3. *Opovrgavanje mogućnosti jednog fizikoteologijskog ili teleologijskog dokaza za egzistenciju Boga*

Kantova kritika *racionalne kozmologije* i kritika *racionalne teologije* onemogućila je svako raspravljanje putem racionalne metode o pitanjima koja nadilaze iskustvo, pa svejedno govorila ona o prvom uzroku ili savršenom biću sadržanom u religijskoj ideji Boga, ali pitanja koja nadilaze iskustvo s tim ne prestaju nego se iznova zasnivaju i metafizika kao takva se zasniva upravo na pitanjima koja nadilaze svako moguće iskustvo. *Ontologijski dokaz* koji se pokazao nedovoljno akribičnim da opravda

---

²⁵ Usp. Porobija, Ž. (1996) Kozmološki dokaz za egzistenciju Boga. *Biblijski pogledi* 4 (1), str. 19-38.

nastojanja *Anselma Kanterberijskog* i *kozmiološki dokaz Tome Akvinskog* koji se u svojoj osnovi svodio na prvobitni *ontološki dokaz* pokazao se kao nemoguć, pa su se čak i pokušaji *Pseudo-Dionisija Areopagita* ili *Ivana Skota Eriugene* pokazali kao prijemčiviji zbog mitoloških i magijskih elemenata kojih se nije moglo osporiti kao racionalne, negoli ih se moglo samo prihvatiti kao takve ili napose odbiti. Upravo, na tomu tragu, ponajstariji dokaz za egzistenciju Boga i vezivao se za mitološke i magijske elemente dok nije sustavno uređen i podveden pod racionalnu metodu dokazivanja u teologiji *Tome Akvinskog* kao peti put dolaska do Boga, a to je *fizikoteološki* ili *teleološki dokaz* za egzistenciju Boga.²⁶

Iako *Kant* upozorava da je *fizikoteološki* ili *teleološki dokaz* za egzistenciju Boga udaljen od formalno logičkog puta u svojemu prvome dijelu kada upućuje na uređenost svijeta, ipak je najprihvaćeniji od svih drugih mogućih dokaza za egzistenciju Boga i o njemu se uvijek govorilo sa dubokim poštovanjem. Upravo njegova udaljenost od formalno logičkog puta u svojemu prvom dijelu je razlog zbog kojega ovaj dokaz za egzistenciju Boga i završava kod *Tome Akvinskog* na petom i posljednjem mjestu u sistematizaciji puteva koji vode ka spoznaji Boga, ali razlog k tomu jest upravo taj što je *fizikoteološki* ili *teleološki dokaz* bio dokazom prije uspostave *racionalne teologije* i ideje o načinu dokazivanja Boga kod *Anselma Kanterberijskog*. Naime, *fizikoteološki* ili *teleološki dokaz* za egzistenciju Boga se ne pita kao *kozmiološki dokaz* za egzistenciju Boga o tomu zašto svijet uopće jeste, nego postavlja pitanje: zašto svijet tako uređen uopće jeste!? *Fizikoteološki* ili *teleološki dokaz* za egzistenciju Boga se poziva na savršenstvo svijeta, na smjenu dana i noći, na promjene godišnjih doba, na funkcioniranje ljudskoga tijela kao dokaz uređenosti koju mora priznati čak i ponajveći bezbožnik i neznabožac. *Fizikoteološki* ili *teleološki dokaz* za egzistenciju Boga insistira kako je sve u svijetu uređeno prema nekome cilju, što navodi na zaključak da mora postojati neki uzvišen i mudar uzrok, naime neka inteligencija koja djeluje iz slobode, a budući da je riječ o jedinstvu svijeta tada i priliči jedinstvo pomenute nužne

---

²⁶ Usp. Akvinski, T. (1990). *Izbor iz djela: Summa theologiae*. Zagreb: Naprijed, str. 174.

inteligencije, nikako mnoštva njih. Napose, *fizikoteologijski* ili *teleologijski dokaz* za egzistenciju Boga tvrdi da je nužna inteligencija identitarna religijskoj ideji Boga.²⁷

Kantov stav prema *fizikoteologijskom* ili *teleologijskom dokazu* za egzistenciju Boga se mijenjao: od odnosa kada je držao da o spomenutom dokazu treba govoriti s poštovanjem²⁸ do teze kako se i *fizikoteologijski* ili *teleologijski dokaz* svodi na *ontologijski dokaz* za egzistenciju Boga, da je *ontologijski dokaz* u njemu skriven i da se *fizikoteologijski* ili *teleologijski dokaz* na njemu zapravo i zasniva.²⁹ Razlog k tomu je što sljedbenici *racionalne teologije* izvode od nužne inteligencije religijsku ideju Boga, a prema *Kantu* nikada niti jedno iskustvo ne može biti adekvatno jednoj religijskoj ideji Boga stoga što je ideja nužnog bića tako velika i u takvom omjeru nadilazi svako moguće iskustvo da je daleko od svega onoga što nam je poznato u iskustvu i stoga nikada na osnovu samoga iskustva ne možemo doći do znanja o njoj. *Kant* drži kako su sve naše riječi, svi brojevi, sve boje tako mali u odnosu na nužno biće da možemo imati samo nijemi odnos divljenja ostajući uskraćeni mogućnosti osjetilima unutar iskustva pojmiti religijsku ideju Boga. Ovakvo *Kantovo* odustajanje od *fizikoteologijskog* ili *teleologijskog dokaza* za egzistenciju Boga u kritičkom periodu razložno je uviđaju kako iz same svrhovitosti koja je krajnje aposteriorna nije moguće izvoditi jednu transcendentalnu ideju i pri tomu njezinu egzistenciju stoga što je takvo što izvan svakog mogućeg iskustva i izvan svake mogućnosti, uopće. Zasnivanje *fizikoteologijskog* ili *teleologijskog dokaza* za egzistenciju religijske ideje Boga se prema tomu zasniva na *ontologijskom dokazu* za egzistenciju Boga koji je odveć pokazan kao nemoguć zbog njegovog nastojanja da iz religijske ideje pojma Boga izvodi i egzistenciju Boga, a

---

²⁷ Usp. Porobija, Ž. (1996). Teleološki dokaz postojanja Boga. *Biblijski pogledi* 4 (2), str. 105.

²⁸ Usp. Kant, I. (1989). *Opća povijest prirode i teorija neba ili pokušaj o ustrojstvu i mehaničkom postanku cijele svjetske zgrade raspravljena po Newtonovim principima* [prijevod: Mile Babić, predgovor: Milan Damjanović]. Sarajevo: Svjetlost, str. 139.

²⁹ Usp. Kant, I. (1976). *Kritika čistog uma* [predgovor: Veljko Korać, preveo: Nikola Popović]. Beograd: BIGZ, str. 379.

takvo što *Kant* određuje kao tendenciju koja u svojem posjedu nema nužnu apodiktičku izvjesnost.

4.0. ZAKLJUČNI GOVOR

Shodno svemu izloženome možemo u zaključnome govoru napraviti pogled unatrag zbog postulirane hipoteze i razlagane argumentacije u korist dokazivanja iste, te kazati kako je u ovomu radu razmatrano djelo Immanuela Kanta kroz njegov pretkritički, metafizički i kritički period, a u kontekstu postavljanja pitanja o jednoj *kritici racionalne teologije*. Ipak, prvashodno prednost je dana Kantovom glavnom djelu oslovljenom kao *Kritik der reinen Vernunft* u kojemu se eksplicitno izlaže jedna *kritika racionalne teologije* uz kritiku *racionalne kozmologije* i *racionalne psihologije* kao sastavnica srednjovjekovne *metaphysica-e specialis*. A svemu tome, prethodio je kontekstualiziran prikaz kratke povijesti mišljenja jednoga fenomena imenovanoga kao racionalna teologija da bi nakon toga u dijelu oslovljenom kao proemium za jednu *kritiku racionalne teologije* bio predočen *Kantov* odnos spram osnovnih *teologijskih epistemologija* i to epistemologije *fundamentalne teologije*, epistemologije *racionalne teologije* i epistemologije *spiritualne teologije*: ovakav *Kantov* odnos spram *teologijskih epistemologija* je komparativno problematiziran kroz njegov pretkritički, metafizički i kritički period da bi naposljetku bile predočene osnovne značajke same *Kantove kritike racionalne teologije*. Naposljetku, hipoteza ovoga rada se ogledala u dokazivanju odnosa između *Kantove kritike racionalne teologije* i ideje o nesuvislosti *religijskih sukoba* na način da se nesuvislost *religijskih sukoba* temelji zapravo u rezultatima *Kantovoga* kriticizma: nemogućnosti uspostave *ontologijskog*, *kozmozijskog* i *fizikoteologijskog* ili *teleologijskog* dokaza za egzistenciju religijske ideje Boga na nivou objektivnosti, izvjesnosti i znanja. Upravo, u trećem dijelu rada prikazano je *Kantovo* izlaganje spomenutih nemogućnosti što ukazuje kako se zapravo rezultati *Kantovoga* glavnog djela *Kritik der reinen Vernunft* daju kao takvi da se postavlja pitanje: zašto uopće ozbiljavati *religijske sukobe* kada ne možemo objektivno dokazati egzistenciju religijske ideje Boga – zbog koje se sami religijski sukobi i ozbiljuju!? Jer,

polazeći s pozicije njemačkog idealizma *Kant* je vjeru stavio između 'mnijenja' kao najnižeg stupnja izvjesnosti i 'znanja' kao najvišeg i definirao je kao 'držati za istinito;' i k tomu je ona samo 'subjektivno dostatna,' ali se 'objektivno mora držati za nedostatnu.'³⁰ Na tomu tragu hipoteza iskazana ovdje proistjecala je zapravo iz grandioznosti građevine kakva je jedna *kritika racionalne teologije* koja je zapravo utjecala na cjelokupni docniji razvoj mišljenja na horizontu Zapada napućujući nesuvislosti samih *religijskih sukoba* što je bio i jedan od povoda pisanja ovoga rada – čemu se možemo osvjedočiti u samim prepiskama Immanuela Kanta kao i njegovu poznome djelu oslovljenom kao *Zum ewigen Frieden*.³¹

LITERATURA

- Akvinski, T. (2005). *Izabrano djelo*. Zagreb: Globus.
- Akvinski, T. (1990). *Izbor iz djela: Summa theologiae*. Zagreb: Naprijed.
- Bartov O., Mck P. (2010) *In God's Name: Genocide and Religion in the Twentieth Century*. Brooklyn: Berghahn Press.
- Bloch, D. (2007). *Aristotle on Memory and Recollection: Text, Translation, Interpretation, and Reception in Western Scholasticism*. Leiden: Brill Academic Publishers.
- Cabezón, J. I. (1998). *Scholasticism: Cross-Cultural and Comparative Perspectives*. Albany: SUNY Press.
- Cornman, J. W., Lehrer, K., Pappas, G. S. (1992). *Philosophical Problems and Arguments: An Introduction*. Indianapolis: Hackett.
- Del Val, M. (1938). *Index librorum prohibitorum, SS.MI D. N. PII PP. XI iussueditus*. Vatikan: Typis Poliglottis Vaticanis.
- Filipović, Vladimir (1989). *Filozofijski rječnik*; NZMH, Zagreb.
- Gascón, A. (2007). *Reason, Revelation, and Faith of the Heart*. Dayton, Ohio: NACMS.
- Grbić, S. (2018). Mišljenje religijskih sukoba kao sukobljavanje epistemologija. *Theoria* vol. 4 no. 4.
- Kanterberijski, A. (1997). *Proslogion*. Zagreb: Demetra.
- Kant, I. (1976). *Kritika čistog uma*. Beograd: BIGZ.

³⁰ Filipović, Vladimir (1989). *Filozofijski rječnik*; NZMH, Zagreb, str. 351.

³¹ *njem.* Prema vječnom miru. Usp. Kant, I. (2000). *Pravno-politički spisi*. Zagreb: Politička kultura, str. 113.

- Kant, I. (2000). *Latinska djela*. Zagreb: Hrvatski studiji.
- Kant, Schelling, Schopenhauer. (2008). *Ogledi o vidovitosti* [Kant: *Snovi jednog vidovnjaka protumačeni snovima metafizike*]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kant, I. (2000) *Pravno-politički spisi*. Zagreb: Politička kultura.
- Kant, I. (1989). *Opća povijest prirode i teorija neba ili pokušaj o ustrojstvu i mehaničkom postanku cijele svjetske zgrade raspravljena po Newtonovim principima* [prijevod: Mile Babić, predgovor: Milan Damjanović]. Sarajevo: Svjetlost, str. 139.
- Porobija, Ž. (1995). Ontološki dokaz za postojanje Boga. *Biblijski pogledi* 3 (2), str. 107–137.
- Porobija, Ž. (1996) Kozmološki dokaz za egzistenciju Boga. *Biblijski pogledi* 4 (1), str. 19-38.
- Porobija, Ž. (1996). Teleološki dokaz postojanja Boga. *Biblijski pogledi* 4 (2), str. 105.
- Plantinga, A. (1974). *The Nature of Necessity*. Oxford: Clarendon Press.
- Tatakis, V. (2002). *Vizantijska filosofija*. Nikšić: Jasen.
- Wainwright, W. J. (2016). *Reason, Revelation and Devolution*. New York: Cambridge University Press.

SAFER GRBIĆ

University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences,
Croatia

EXPOSITION OF KANT'S CRITIQUE OF RATIONAL
THEOLOGY AS A CONTRIBUTION TO THE THESIS ON
INCOHERENCE OF THE RELIGIOUS CONFLICTS

Abstract: What is the significance of Kant's critique of metaphysics and in particular of his critique of rational theology in the context of the question of the incoherence of religious conflicts? Precisely concerning this relationship, this paper will consider a brief history of thinking of a phenomenon called rational theology, then in this context, we will consider Kant's precritical work and later presentation of a critique of rational theology, all in the context of questioning the relationship enumerated with religious conflicts. The hypothesis of this paper is reflected in proving the relationship between Kant's critique of rational theology and the idea of the inconsistency of religious conflicts in such a way that the inconsistency of religious conflicts is based on the results of Kant's critique: the impossibility of certainty and knowledge. So, finally, and according to the results of Kant's main work *Kritik der reinen Vernunft*: why make religious conflicts serious at all when we cannot objectively prove the existence of the religious idea of God – who is the reason religious conflicts themselves, by their definition, are serious!?

Keywords: gnoseology, theological epistemology, rational theology, Immanuel Kant, religious conflicts, triplet, revelation, reason, heart

Primljeno: 16.2.2021.

Prihvaćeno: 17.5.2021.